

Скринька знань. З історії музейних колекцій. Колекція прасок.

***Анотація:** В статті розповідається про колекцію прасок музейного фонду Музею історії міста Бердичева на основі матеріалів історії прасок з давніх часів і до сьогодення..*

***Ключові слова:** колекція, рубель, праска, температура.*

Серед численних і різноманітних колекцій Музею історії міста Бердичева помітне місце займає колекція прасок: рублі, вугільні та нагрівні праски 2-ї пол. XIX – 1-ї пол. XX ст., яка дає змогу ознайомитись з побутом населення XIX - XX століть.

Зібрання прасок нараховує біля трьох десятків одиниць. Частина прасок музейного зібрання фабричного виробництва, а інша — кустарного. Виготовлені переважно з чавуну, рідше із сплаву металів.

Зібрання прасок із фондового зібрання Музею історії міста Бердичева ще не було об'єктом спеціальних наукових досліджень, що і обумовило вибір даної теми.

Історія праски має тисячолітню історію. З найдавніших часів люди доглядали за своїм одягом, щоб він після прання виглядав красиво і охайно. Саме для цього була винайдена праска, яка пройшла всі стадії еволюційного розвитку — від злегка обробленої каменюки до сучасного електричного агрегату з вертикальним відпарюванням і регульованою потужністю.

Найдавнішою з прасок археологи визнають плоский, важкий камінь. На його відносно рівній поверхні розстиляли ще трохи вологий одяг, зверху придавлювали іншим каменем і залишали до повного висихання. В результаті частина складок зникала.

Про те, що білизну легше розгладити, якщо використовувати теплий метал, людство дізналося майже так само давно, як і про механічні способи прасування. Так, ще в IV столітті до н. е. винайшли спосіб прасування хітонів і тунік за допомогою нагрітого

металевого прута. У середньовіччі стали використовувати інший пристрій. Виглядав він майже так само, як звичайна пательня: всередину чавунної жаровні з ручкою закладалися гаряче вугілля і «пательнею» починали водити по одягу. Ясна річ, що ця «праска» не відрізнялася зручністю і безпекою: працювати з її допомогою було ніяково, іскри і дрібні вуглики то й справа вилітали з жаровні, залишаючи на одязі опалини та дірки [1].

Інакше прасували свій одяг древні римляни, які у першому столітті нашої ери застосовували для цього дерев'яний прес. Випраний одяг розташовували між двома широкими дерев'яними дошками, які між собою стискалися за допомогою лежат пресу. Згодом римляни перейшли до технології греків, але замість плаского залізничця почали використовувати нагріті на вогнищі залізні молотки з ручкою. Такі молотки були різні за розміром і вагою. Великими молотками прасували пласкі частини одягу, а маленькими — різні складки й рюші.

В Китаї існувала своя технологія прасування одягу, яка відрізнялася від попередніх тим, що одяг прасували розігрітою залізною пательнею. В залежності від матеріалу одягу, застосовували різні способи її нагріву. Для одягу із жорстких тканин в пательню засипали жар дерев'яних вуглин, а для шовкових — розпечений пісок. Коли залізна пательня розігрівалася до потрібної температури, її пласким денцем водили по тканині.

Перша згадка про праску знайдена в книзі розходів царського двору. Запис датується 10 лютого 1636 року. Згадана і описана праска вартістю 5 алтин належала до найпростіших нагрівальних типів. Важила біля 10 кілограмів і була монолітною [2].

В колекції Музею історії міста Бердичева зберігається близько трьох десятків різноманітних прасок, це рублі, праски, які розігрівали на вогні та вугільні праски XIX — першої половини XX ст.

В Україні з давнини прасування здійснювалося оригінальним способом. Білизна намотувалася на качалку, після чого кілька разів ретельно прокочувалася рублем — довгою дерев'яною колодкою з ребрами на нижній поверхні й руків'ям на кінці. Рубель з характерним стукотом перекочував качалку, його ребра при цьому розминали волокна тканини. Ребра цієї плашки торкались тканини, розминаючи і згладжуючи зморшки. Це пристосування називалося також «ребрак» або «пральник». Такі рублі різних розмірів та качалки можна побачити в експозиції Музею історії міста Бердичева.

У XVIII—XIX століттях праски являли собою металеві пристрої близької до сучасної форми і виготовлялися в основному на ливарних заводах, або ж ковалями. Виготовляли праски переважно із чавуну, менше — із міді та сплаву металів.

Тоді ж були придумані праски зі змінним вкладишем, (чавунна болванка), яку розжарювали, вихоплювали з вогню спеціальним прутом і вставляли усередину порожнього корпусу.

У 18-19 століттях праски являли собою металеві пристрої близької до сучасної форми. Найпоширенішими були нагрівальні праски — вони ставилися в піч або на вогонь і розігрівалися [3].

На території України значного поширення набули литі чавунні нагрівні праски. Вони розігрівалися на відкритому вогнищі або в гарячій печі. З'явилися вони на території України у XVIII ст. і випускалися аж до 60-х рр. XX ст. хоча вже була винайдена електрична праска. Великі чавунні праски важили до 10 кг і призначалися для прасування грубих тканин, верхнього одягу. Принцип дії такої праски полягав в тому, що одяг нагрівався в певному місці і розрівнювався під дією самої праски.

Одночасно побутовали невеличкі нагрівні праски, розміром з долоню. Вони використовувалися для прасування білизни, ніжних тканин, дрібних деталей одягу (манжетів, комірців, мережива тощо).

Для домашнього вжитку відливалися праски і малої форми з вагою близько 5 кг. Меншої ваги таку праску відливати не було сенсу, бо вона б дуже швидко охолоджувалася. Із-за того, що нагрівали такі праски на вогні (або у печі), їх ручки теж сильно нагрівалися, і тому, щоб не обпекти руку, використовували складену у кілька шарів тканину. Недоліком таких прасок було і те, що для нагріву суцільно металевої праски потрібно було багато часу. Усували цю ваду, купуючи їх парами. Поки одна з них нагрівалася, іншою прасували білизну, роблячи процес прасування безперервним. Ще одним недоліком таких прасок було те, що при нагріванні на відкритому вогні підшва та бік праски вкривалися кіптявою, тому перед тим, як прасувати білу білизну, спершу потрібно було цю кіптяву зняти, провівши декілька разів підшву по іншій тканині або ж витирали об глиняну долівку, потім протирали ганчіркою

Типову нагрівну праску з цільною ручкою поч. XX ст. можна побачити в етнографічній експозиції Музею історії міста Бердичева. Виготовлена з металевого сплаву, у формі човника. Ручка приварена, має форму еліпса.

Такі праски фабричного виробництва (у верхній частині корпусу нерозбірливе клеймо виробника), виготовлені з металевого сплаву, мають форму човника. Нагрівали праски на примусі, керованні, відкритому вогнищі, в печі. Зберігалися праски під піччю, інколи під лавою. Наявність у одного господаря в одному помешканні чотирьох прасок може свідчити про те, що їхній господар займався пошиттям або ремонтом одягу.

Кравецьку справу важко уявити без праски, адже без прасування гарну річ пошити важко. У кравців є навіть приказка: «Портной сгадит – утюг сгладит». Зазвичай у кравців в арсеналі було по кілька прасок вагою від 1 до 12 кг. Для важкодоступних місць (рукав, плече) та мережева використовувалися мініатюрні праски.

Незважаючи на зазначені недоліки, такі праски дуже швидко набули поширення у більшій частині світу. В Україні та інших державах Європи такі праски використовували майже до середини XX століття, особливо в селах [2].

Через час з'явилися тонкі тканини. У моду увійшли наряди з безліччю оборок, рюшів, бантів і т. д. Всі ці деталі вимагали ретельного догляду. До відкриття рятівних властивостей електрики чекати було ще довго, тому залишалося тільки вдосконалювати все той же принцип: розігрів металу за допомогою вугілля всередині або вогню зовні.

Вугільні праски за формою нагадують сучасні, але більш важкі і більші за розмірам. Вони походили на невеликі печі: всередину корпусу насипали вугілля (частіше березове) і закривали кришкою. Щоб вугілля краще розгоралося, в бокових стінках корпусу пристрій мав невеликі отвори різної форми, іноді праска навіть забезпечувався трубою. Для того, щоб роздути охолоджене вугілля, в отвори потрібно було дути або розмахувати праскою в різні боки підсилюючі вентиляції. Ці праски не відзначалися зручністю та безпечністю. Іскри та маленькі жаринки могли вилітати із «жаровні» та залишати на одязі дірки. Оригінальна колекція таких прасок зберігається в музейних фондосховищах, кращі з них розташовані в експозиціях Музею історії міста Бердичева.

У фондах музею зберігаються чавунні праски. Частину з них виготовила артіль «Плуг» (м. Малин на Житомирщині) в 1920-х рр. Праски такого типу були поширені ще в XIX ст. Всередині вони мають порожнину, куди засипається розжарене вугілля. Таку праску розігрівали, розмахуючи нею в різні боки. Таким чином повітря, що потрапляло через отвори у прасці, роздувало жар.

В експозиції Музею привертає увагу вугільна чавунна праска датована сер. XIX ст. Праска має оригінальну форму. Бокові стінки вертикальні, сходяться на носіку, внизу потовщення, вище якого ряд круглих відводів. Кришка обрамлена трикутними зубцями. Ручка овальної форми, зверху дерев'яна, кріпиться до кришки за допомогою стовпчиків.

Ще одна типова вугільна праска, датована 50-ми рр. XX ст. Праска масивна, корпус із закругленими бочками, кришка відкидна із зубцями, фіксується замком із крупним масивним гачком. На кришці прикріплена прямокутна ручка, що закінчується дерев'яною ручкою. Нижня частина масивна, на підставці з напівкруглими отворами.

Інша типова чавунна вугільна праска, датована кінцем XIX ст., традиційної форми: носик загострений, нижня частина з невеликим виступом, корпус з усіх боків у невеличких

отворах, за рахунок яких відбувалася циркуляція повітря і розгоралося вугілля, вгорі на металевій позубцьованій кришці дерев'яна ручка для тримання, спереду кріплення з металевою кулькою, за допомогою якого відкривалась кришка і труба.

В колекції кілька вугільних прасок поч. XX ст. Праска виготовлена у формі перерізаного поперек човна, має значні розміри. Складається з металевого пустотілого корпусу та товстої металевої підшви, над якою з боків розміщені по два отвори-розрізи для піддування. Кришка відкидна, кріпиться до корпусу за допомогою закрутки. До кришки приклепана ручка. Призначалася праска для прасування верхнього одягу.

Ще можна побачити чавунну вугільну праску 2-ї пол. XIX ст. Праска традиційної форми: спереду загострена, ззаду розширена, закінчується прямою стінкою. В нижній частині корпусу з боків по 5 наскрізних отворів. Кришка обрамлена зубцями пилкоподібної форми, між зубцями наскрізні отвори, аналогічні з отворами на корпусі. В передній частині покоришки розміщений боковий гачок для закривання покоришки. В центрі покоришки металева ручка.

В колекції чавунні вугільні праски фабричного виробництва, датовані 30-ми рр. XX ст. Праска невеличка, стіни корпусу майже вертикальні, з круглими отворами на боках, краї кришки позубцьовані, ручка металева прямокутної форми з дерев'яною накладкою, біля носика пристрій за допомогою якого відкривається кришка. Призначалася для прасування білизни.

Слідуюча праска має форму видовженого трикутника, в нижній частині корпусу бокові отвори, по 5 з кожного боку і 3 – ззаду, кришка із зубцями по 6 з кожного боку, в центрі гачок для закривання. Ручка дерев'яна на металевому стержні, підтримується двома металевими пластинами, які кріпляться до кришки шурупами. Використовувалась в домашньому господарстві для прасування верхнього одягу.

Праски були дорогою річчю. При литті їх прикрашали орнаментом, їх передавали у спадок від матері до дочки. Наявність праски в будинку вважалося символом достатку і благополуччя його господарів. Іноді праска навіть виставлялась на серветки поруч з самоваром в якості прикраси на видному місці і ніби ненароком, але з гордістю демонструвалась усім гостям. Для особливо знатних осіб могли виготовлятися праски найхімерніших форм. Могла бути зроблена і інкрустація міддю по залізу, а у багатших осіб — навіть сріблом. Ручки зазвичай виточували з дерева гладкими або фігурними. Крім того відливалися і праски маленькі, які служили для розгладження мережив і інших дрібних деталей.

У XIX столітті домогосподарки вподобали спиртові праски, які були винайдені в Німеччині. До праски прикріплювалася металева колбочка, в яку заливався спирт. При

включенні спирт по трубочках надходив всередину приладу і, згораючи, виділяв необхідну кількість тепла. Така праска не чаділа і не пропалювала вуглинками одяг. Спиртову праску можна було використовувати і під час подорожі. Згодом інколи замість спирту почали використовувати керосин, але ця праска не прижилася, через дефіцит спирту. Та й коштував праска дорого.

В кінці XIX століття стали виробляти газові праски. Принцип їх роботи був той же, що і у газових плит: праска розігрівалася від палаючого газу. У корпус такої праски була вставлена металева трубка, під'єднана іншим кінцем до газового балона, а на кришці праски розташовувався насос. За допомогою насоса газ заганяли всередину праски, де, згораючи, нагрівав прасувальну підшву. Легко уявити, наскільки небезпечними були такі праски: з їх вини нерідко відбувалися витіку газу — з досить жахливими наслідками: вибухами, пожежами та жертвами.

Прасування було важкою роботою. Підшва праски повинна була бути бездоганно чистою і відполірованою. Праски необхідно було регулярно, але лише злегка змащувати, щоб уникнути корозії і потрапляння іржі на тканину. Бджолиний віск запобігав прилипанню прасок до накрохмаленої тканини. Якщо праски нагрівали в печі, то використовували відразу дві праски — поки одною прасували, другу нагрівали. Постійною турботою була температура: праска повинна була бути досить гаряча, щоб добре прасувати тканину, але не настільки гаряча, щоб її обпалити [1].

Електрифікація підприємств і житлових будинків вирішила безліч проблем. Нове джерело енергії, спричинило появу електропраски.

На початку ери електропрасок було створено їх багато різновидів. Так, створення ще одної електропраски розпочалося в США з того, що винахідник Генрі Сілі запропонував пристрій, що теж нагрівався за допомогою електричного струму, і 6 червня 1882 року отримав на свій винахід патент за №259054. Праска вагою у 15 кілограм нагрівалася за 30 хвилин. Але через свою вагу ця електрична праска теж не набула поширення. Лише у 1903 році клерк електричної компанії Онтаріо Ерл Річардсон вдосконалив електричну праску Генрі Сілі, використавши у якості нагрівального засобу тонкий металевий дріт з високим опором. У ході іспитів праски виявилось, що вона мала нерівномірний нагрів підшви, і тому винахідник розпочав експериментувати, намагаючись досягти рівномірності нагріву усієї нижньої площини праски. Старанність і наполегливість увінчалися повним успіхом. Через певний час винахідник Річардсон представив вдосконалену ним праску, яка мала рівномірний нагрів підшви, невеликий розмір і малу вагу, що дозволило йому у 1905 році запатентувати свій винахід. Маючи кмітливий розум та підприємницьку вдачу, Ерл Річардсон збагнув, які вигоди він може отримати від організації справи із виготовлення й

продажу подібних приладів, і тому одразу відкрив своє виробництво електричних прасок та інших нагрівальних приладів.

Однак Європа не визнала і не визнає першість у створенні електропраски за американцем, вважаючи, що це право належить французу. Не зважаючи на розбіжні думки можна зазначити, що завдяки вищезазначеним винахідникам у XX столітті людство отримало надійного технічного помічника — електричну праску [1].

Наступне вдосконалення праски відбулося у 1924 році, коли винахідники США додали до неї пристрій, що розширив її функції, надавши прасці можливість зволожувати тканину одягу під час прасування. Це значно полегшило процес прасування одягу, особливо добре висушеного.

Змагаючись між собою, фірми, що займалися виготовленням електропрасок, почали шукати інші можливості модернізації цих приладів і вже у 30-і роки XX століття фірма «Calor» випустила праску, що мала антипригарну підшву. Тоді ж в конструкції електричної праски з'явився важливий елемент — термостат, який став стежити за температурою і відключати нагрівальну спіраль, коли досягався необхідний рівень нагріву підшви. А в кінці сімдесятих років і самі підшви прасок видозмінилися: вони, нарешті, перестали бути металевими і стали склокерамічними. Новий матеріал значно знизив коефіцієнт тертя основи праски по тканині, і тепер всі сучасні пристрої ковзають по ній, що істотно полегшує прасування [2].

Таким чином, колекція прасок Музею історії міста Бердичева налічує типові праски, виготовлені в 2-й пол. XIX – 1-й пол. XX ст. Вони схожі за формою, розмірами та конструкцією. Збірка хоч і не є чисельною, але все ж важливою складовою фондового зібрання.

Праски були зібрані впродовж 80-х років XXст. – поч. XXI ст. на території Житомирської області. Значну кількість прасок передали жителі м. Бердичева та сіл Бердичівського району.

Тривале використання прасок в побуті позначилося на стані збереження частини цих музейних предметів, проте, навіть, в такому стані вони не втратили наукову цінність.

Джерела та література

1. Історія праски. URL: <http://tsikave.ostriv.in.ua/publication/code-54C28F0D9B3FD/list-22AE31EDF27> (дата звернення 23.03.2021).
2. Олександр Белошицький Історія праски: винахідництво як мистецтво. Всеукраїнський загальнополітичний освітянський тижневик «Персонал Плюс». 2010. № 21 (374) 26 травня - 1 червня. URL: <http://www.personal-plus.net/374/6639.html> (дата звернення 02.04.2021).
3. Праска. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Праска> (дата звернення 27.03.2021).